

Горбань А.В.

ТАКТИКА І СТРАТЕГІЯ САМОСТІЙНИЦЬКИХ СИЛ У КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА БОРОТЬБИ З ТОТАЛІТАРИЗМОМ В УКРАЇНІ (1942-42 РР.)

Процес розбудови незалежної Української держави робить нагальним завдання оздоровлення духовності суспільства, формування високої національної свідомості, подолання комплексу неповноцінності та провінційності, що нав'язувався нації протягом багатьох століть. Крім того, утвердження модерного громадянського суспільства потребує повернення правди історії, наукової реконструкції сторінок боротьби за державну самостійність. Правдивий і об'єктивний показ основних сил та факторів, що привели до незалежності України, сприятиме зміцненню її соборності, консолідації українського соціуму. Дослідження українського самостійницького руху 40-х років, стратегічною метою якого була боротьба за державну незалежність, необхідне також і для політичного примирення, розв'язання низки матеріальних та морально-психологічних проблем.

Варто відзначити, що, незважаючи на те, що різноманітні аспекти історії національно-визвольних змагань українського народу впродовж 40-х рр. знайшли своє відображення у працях І. Патриляка [20], А. Кендія [9, 10], О. Лисенка [15], В. Вятровича [5], І. Андрухів і І. Француза [1], однак ще багато сторінок історії самостійницького руху ще не стали об'єктами цілісного наукового дослідження. До їх числа можна віднести і проблему тактики та стратегії українських національно-патріотичних сил у контексті боротьби з утвердженням тоталітарних режимів і активного розгортання громадянського протистояння.

Метою дослідження є висвітлення особливостей тактики та стратегії українського самостійницького руху у контексті боротьби з іноземними окупантами та розв'язання внутрішніх суперечностей.

Лідери українського самостійницького руху діяли з чітко окресленою політичною метою відновлення суверенітету і територіальної цілісності України. ОУН використовувала різні форми впливу на маси. Окрім агітаційно-пропагандистської роботи, спрямованої на підвищення національної свідомості народу, оунівці вживали заходів стосовно розвитку національних форм культури, освіти, господарювання, захищали соціально-економічні права населення українських етнічних земель, що входили до складу різних держав. Однак силові методи, які застосовували уряди Польщі, СРСР, Німеччини для розв'язання „українського питання”, змушували ОУН вдаватися до адекватних засобів протидії асиміляції, денационалізації, розпорошенню української спільноти, позбавлення її прав на власну державність.

Водночас заради історичної справедливості слід визнати, що не завжди акції ОУН та збройних українських формувань були співмірні й виправдані. Захоплення влади у свої руки і творення українських органів управління було можливим завдяки рішучим діям добре підготовлених бойовиків, які здебільшого діяли диверсійно-терористичними методами. Причому масовий терор нацистів не зміг його повністю зупинити.

Акт 30 червня мав велике значення в подальшому розгортанні націоналістично-визвольного руху. Окупційна влада виявила свої справжні цілі та завдання, що примусило українських політиків відмовитись від ілюзії про її визвольну місію. Активна частина українського населення підтвердила своє прагнення перетворити Україну на суб'єкт міжнародної політики.

Для Проводу ОУН(Б) на етапі переходу від підпільної боротьби до відкритого збройного протистояння головним завданням було створення збройних сил. На темпах цієї роботи позначилася відсутність лідерів. Більшість їх опинилася у німецьких концентраційних таборях. Керівництво українського націоналістично-патріотичного руху мало високий рівень фаховості та досвіду організаційної роботи. Свідченням цього є біографічні дані С. Бандери [2]. Р. Шухевич мав реальні важелі керівництва розбудовою збройних сил українського руху [8].

Проводилась велика пропагандистська робота. Серед пропагандистів передусім були українські самостійники-революціонери. М.Віра зазначає, що вони були вишколені та повні запалу й посвяти, спішили на визначені їм заздалегідь місця на східноукраїнських землях, щоб допомогти рідним братам відбудувати справді незалежне державне життя українського народу [3, с. 18-19].

Їм доводилося працювати в якісно нових суспільно-політичних та економічних умовах [13, с. 94]. Саме тут націоналізація, точніше одержавлення землі, заводів і взагалі матеріальних багатств, набула тотального характеру і сформувала новий соціальний устрій, де власник – держава, а наймана сила – трудящі. Держава виявилась найбільшим експлуататором найманої сили – робітника чи колгоспника. Її номенклатура, вище партійно-господарське керівництво залишалось господарем становища. Заохочувався кар'єризм. Економічно вигідно було триматися у владній обоймі. Тому було багато охочих потрапити на керівну роботу, як кажуть, „добре влаштуватись”. Широкі маси трудящих були невдоволені своїм економічним життям. Соціальна політика більшовицького ладу виявлялась слабкою. Державні пріоритети зміщувалися, інтереси народу підкорялися державним. Між двома елементами: народом – „робочою силою” і державою – „власником” було неприховане протистояння. Громадяни змушено вдавалися до крадіжок, держава, у свою чергу, прагнула за всіляку ціну наростити та зберегти майно. Це спричинило, з одного боку, спекуляцію труднощами нужденного життя, репресії, покарання, з іншого – жирування високооплачуваного і економічно добре забезпеченого державного чиновника [12, с. 72].

З приходом групи ОУН до Києва створюються центральні і місцеві керівні установи для різних сфер громадського життя. Започатковувалась діяльність адміністративних органів для організації культурної ро-

боти. При міській, а згодом обласній, управі заснуються секції мистецтв, шкільництва і позашкільної освіти, що мали завдання займатися не тільки матеріальними та організаційними справами культурного життя Києва і області, але й включатись (через спеціальні комісії) до праці над виробленням основних організаційних форм для окремих галузей життєдіяльності міського населення [22, с. 129].

Велика увага зверталась на державницько-націоналістичне перевиховання молоді. Для цього засновувалась мережа організацій спортивного товариства “Січ”, завданням якого було дбати про духовно-моральне та фізичне та фахове виховання української молоді на підставах українського націоналістичного світогляду. Січові товариства з огляду на передбачуваний німецький терор були децентралізовані, але визнавали моральний авторитет київського осередку. “Січі” працювали впродовж кількох місяців, поки репресії німецької влади не примусили згорнути роботу та піти у підпілля [7, с. 273].

Помітних результатів вдалося досягнути у справі залучення друкованих органів для виховання у громадян національної свідомості. До редакції київського часопису “Українське Слово” увійшли активні діячі націоналістичного руху І. Рогач, П. Олійник, Я. Оршан, П. Яковенко. На сторінках видання з’являлися статті, у яких адекватно оцінювались дії німецької окупаційної влади, перипетії радянського ладу; широко висвітлювались різні аспекти української національної духовності, героїчної боротьби за державну незалежність України в минулому. Видання цим самим збуджувало в українських масах критичне ставлення до тогочасної дійсності. Патріотична позиція редакції не могла залишатися непоміченою владними структурами. Згодом газету було закрито, деяких її працівників заарештовано. Однак вона залишила помітний слід у формуванні національно-державницької свідомості громадян [4].

Відомий діяч ОУН поетеса О. Теліга без будь-якого офіційного дозволу німецької влади починає видавати як “легальний” журнал “Літаври”. У силу зрозумілих обставин вдалося видрукувати лише чотири номери.

В інших українських містах, зокрема в Харкові, Рівному, Житомирі, Вінниці, Полтаві, Чернігові, Миколаєві, Кременчуці, також виходили українські націоналістичні газети. Найбільш значущою серед них була харківська – “Нова Україна” [16]. Її значення полягало в тому, що вміщувала на своїх сторінках матеріали яскраво державницько-націоналістичного характеру в умовах, коли інші українські націоналістичні газети за наказом рейхскомісара України Е. Коха були або знищені, або перетворені на німецькі чи суто пронімецькі видання [16].

ОУН ставились великі завдання в галузі культури. Видавництво “Українське Слово” намагалося налагодити випуск української книжкової продукції, літературно-мистецького і наукового місячника, місячника пропаганди, популярних освітніх органів для селянства, журналу для дітей. Був визначений склад їх редакцій. Перший номер журналу “Розбудова Нації” набирался в друкарні. Однак розгортання німецьких репресій змусило припинити всіляку діяльність у цьому напрямку [16].

На початку грудня 1941 р. за участю Я.Гайваса, М.Капустянського, О.Бойдуника розглядалися засади організаційної перебудови ОУН на Наддніпрянщині відповідно до ухвал наради Центрального керівництва від 17 листопада. За новою інструкцією робота ОУН в регіоні мала полягати у:

1. Звертанні уваги на створення глибоко законспірованої підпільної організаційної мережі, до керування якою мали приступити не розконспіровані члени організації. При створенні цієї мережі основна увага зосереджувалась на молоді.
2. Підготовці до довгої, затяжної та упертої боротьби з німецькими окупантами з використанням усіх засобів виховання та організаційної техніки. Увага повинна була зосереджуватись на небезпеці, яка могла загрожувати організації з боку агентів радянської розвідки, російських кіл і “фольксдойче”.
3. Перекиданні розконспірованих кадрів лінією організаційного зв’язку в інші райони, інспекторати чи терени з більшою увагою до маленьких міст та районних осередків.
4. Концентрації в Києві найбільш досвідчених кадрів організаторів. Інші ж повинні були використовуватись для розбудови організаційної мережі на Київщині, Лівобережжі та Південній Україні.
5. Переміщенні активних організаторів з суспільно-громадської роботи. На їх місце мав призначатися свідомий український елемент, який навіть без організаційного зв’язку діяв би згідно з завданнями українського націоналістичного руху. Зв’язки ОУН з суспільно-громадським сектором зводились до мінімуму та приховувались з метою відвернення уваги німецьких каральних органів.
6. Придільненні уваги військовому елементу шляхом особистих контактів та прискореного нагромадження зброї [19, с. 174].

Крім того, передбачалось розгортання різними засобами активної роз’яснювальної роботи серед громади з акцентом на ворожості політики нацистської Німеччини щодо української державної незалежності, прагненні нещадної економічної експлуатації, грабежу, насильницької депортації, масового вивезення української молоді на примусові роботи до рейху, насадженні практики терору. Нагальним було швидке переконання західноукраїнського населення у тому, що самооборонна боротьба проти німецького окупанта – це єдиний шлях виходу з трагічного становища [21, с. 22-23].

Налагоджувався вишкіл військових кадрів. Для цього рішенням Головного військового штабу створювались військові школи: старшинська у Мостах Великих, підстаршинські у Поморянах, Рівному, Радехові, Луцьку. Проводилось організоване збирання зброї і військового майна, яке у великій кількості при поспішному відході залишалося на всіх українських землях Червона Армія. Формувались арсенали та надійно приховувались у законспірованих криївках [21, с. 23]. Потенціал формувань ОУН зростав доволі швидко, що не могло не викликати стурбованості фашистського керівництва. Уже 16 липня 1941 р. німецька влада, не визнаючи Акту від 30 червня, ухвалила рішення про розчленування України і створення рейхскомісаріату України, практично перекресливши плани націоналістичного підпілля щодо відновлення української дер-

ТАКТИКА І СТРАТЕГІЯ САМОСТІЙНИЦЬКИХ СИЛ У КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА БОРОТЬБИ З ТОТАЛІТАРИЗМОМ В УКРАЇНІ (1942-42 РР.)

жавності. Німецько-українське співробітництво заходило до глухого кута. Самостійницькі сили, засуджуючи брутальне ставлення Німеччини до державотворення, водночас усвідомлювали, що кинутий виклик нацистському режиму міг бути проявом авантюризму і поставити під завчасний удар націоналістичний рух.

З середини вересня 1941 р. активізувалась діяльність організації у підпіллі та розгорнувся широкомасштабний фронт боротьби з нацистами. Зумівши зберегти організаційне бюро, вона 19 вересня провела у селі Сороки поблизу Львова Першу Конференцію ОУН [17, с. 41].

Присутні дійшли до висновку, що нацистська влада прагнути в майбутньому перешкоджати створенню Української самостійної соборної держави. Було прийнято рішення перевести основну частину кадрів на нелегальне становище і перейти до підпільної роботи, використовувати можливі легальні методи діяльності. Учасники конференції сходились в тому, що Німеччина повинна виграти війну проти СРСР і за цих умов ОУН має бути готовою до того, щоб вести тривалу політичну і дипломатичну боротьбу з німцями за створення незалежної України [9, с. 93].

Питання організації збройного опору нацистам не розглядалося, сама думка про такий крок здавалася авантюрою. Очолювані ОУН добре усвідомлювали, що формування національної армії ускладнюється з різних об'єктивних причин. Адже Україна потрапила під німецьку окупацію зовсім в іншій історичній ситуації, ніж Польща, Франція, Югославія. Ці країни мали до війни власні збройні сили, які хоч і не вистояли у відкритих боях, все ж могли переходити до партизанської війни з ворогом. Україна не мала своєї армії, а головне, не було досвідчених офіцерських кадрів. Крім того, у своїй антинімецькій боротьбі український народ навіть не міг сподіватись на мінімальну допомогу ззовні. Відомо, що збройна боротьба проти німецьких окупантів в Югославії, Франції, Польщі спиралася на ефективну допомогу Англії, США, СРСР. Звідтіля шляхом парашутних десантів та через інші канали партизани поневолених країн одержували зброю, амуніцію, ліки і, щонайважливіше, добре вишколений командний персонал. Українські повстанські частини повинні були завжди покладатись лише на власні сили [11, с. 47].

Незабаром після згаданої конференції провід ОУН(Б) надіслав своїм територіальним осередкам „Інструкцію до проведення в життя цілості діяльності ОУН”. Цей документ був складений в обережних висловах, щоб не спровокувати нацистів на додаткові репресивні заходи проти націоналістів. У ньому, зокрема, наголошувалося: „Впродовж найближчих зимових місяців діяльність ОУН буде звернена у бік політичного та організаційного опанування суспільно-національного активу України, а через нього – народних українських мас для справи боротьби за суверенність українського народу на українській землі” [11, с.47].

Від самого початку 1942 р. Провід ОУН(Б) здійснював тактику нелегального закріплення своїх нерозквінтованих людей в органах місцевої адміністрації, „Просвітах”, мілітарних чи парамілітарних формуваннях. З іншого боку, тривало переведення до підпілля всіх відомих німцям діячів організації. Членів і прихильників українського націоналістичного руху залучали до максимально інтенсивної роботи, спрямованої на підготовку антинімецького виступу, однак у жодному разі не провокуючи такого виступу передчасно.

Нову тактику бандерівської Організації зафіксували відповідні нацистські спецслужби у своїх таємних документах. Зокрема, в донесенні службовців поліції безпеки та СД за січень 1942 р. зазначено: „ОУН була змушена якомога докладніше дізнатися про німецькі наміри, щоб до цього визначити власний метод роботи і тактику. Вона використала і використовує ще і сьогодні перекладачів-українців, які працюють у німецьких установах. Завдяки цьому ОУН має уявлення не лише про частину німецьких намірів, але також про практичні можливості їх реалізації. Відповідно до цього вона перебудувала свої методи. На місце початкової офіційної діяльності тепер прийшла нелегальна таємна діяльність із застосуванням псевдонімів і паролів. Довірені особи й активісти улаштовувалися на непомітних назовні постах української цивільної адміністрації...” [14, с. 111].

У донесеннях від 4 лютого 1942 р. офіцери гітлерівських спецслужб звернули увагу на те, що „серед прихильників Бандери приходять до розуміння того, що теперішній момент не надається для відкритої боротьби. В одній з виявлених інструкцій для прихильників цього напрямку говориться, що члени ОУН повинні б насамперед утримуватися від усяких провокацій, актів терору і саботажу щодо німецького уряду і його спорядження. У даний момент наголос слід робити на прискореній розбудові внутрішньої організації, причому треба форсувати, передовсім, створення й озброєння українського національного війська. Лише тоді, коли ці приготування достатньо визріють і ОУН одержить засоби, необхідні для чинення прямого тиску, можна буде вступити у переговори з німецьким урядом і згідно з результатами переговорів у сенсі Бандери визнати німців як союзників або знищити їх. Ця інструкція, як виходить, не потрапила до всіх призначених місць або її не виконують, бо і надалі появляються нахабні підбурливі матеріали” [14, с. 120].

Отже, ОУН вдалося заручитися добровільною підтримкою усіх українських політичних та духовних сил, громадськості. Політична еліта українського народу спромоглася на такі дії: вона сприяла прийняттю Акта відновлення української державності, враховуючи загальне волевиявлення українського народу, що було підставою для легітимності влади новостворених державних інституцій. Але ОУН(Б) у процесі боротьби за розбудову державних органів зазнала поразки, перейшовши до підпільних форм боротьби. Для керівних кіл українського національно-визвольного руху постало завдання створити українські збройні сили повстансько-партизанського типу, які повинні були вивести боротьбу за відновлення Української держави на новий етап – етап збройного протистояння з тоталітарними режимами.

Джерела та література

1. Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-правовий та історико-правовий аналіз. – Рівне – Івано-Франківськ, 2001. – 335с.
2. Бандера С. В десяту річницю творення Революційного проводу ОУН (10.02.1940) // Бандера С. Перспективи Української революції. – К., 1999. – 640 с.
3. Віра М. Сім літ визвольних змагань (1938-1945). – Буенос-Айрес, 1946. – 302 с.
4. Віртуози брехні і ошуканства // Нове українське слово. – 1943. – 11 березня. – С. 3.
5. Вятрович В. Закордонні рейди УПА як засіб реалізації національно-демократичних революцій у країнах Центральної та Східної Європи: Автореф. дис. ... канд. істор. наук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, – Л., 2003. – 16 с.
6. Городиська-Іванчишин І. Спомин про участь в південній похідній групі ОУН 1941-1943. – Торонто: Гомін України, 1997. – 53 с.
7. Городиський З. Українська Національна Рада. Історичний нарис. – К.: КМ Academia, 1993. – 144 с.
8. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 256 с.
9. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1941-1942 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 201 с.
10. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 200 с.
11. Киричук Ю. Історія ОУН-УПА. – К.: Либідь, 1999. – 308 с.
12. Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1. – 512 с.
13. Климишин М. Похідні групи ОУН. – Торонто: Альманах „Гомін України”, 2001. – 220 с.
14. Косик В. Україна в Другій світовій війні. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 1998. – Т. 2. – 383 с.
15. Лисенко О.Є. Збройна боротьба ОУН(М), ОУН(Б) та Української повстанської армії // Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 219-229.
16. Молодь бореться // Нова Україна. – 1943. – 13 січня. – С. 1.
17. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери. – Стрий: ТОВ ”УВІС”, 1993. – 312 с.
18. Націоналізм і п'ята заповідь // Націоналіст. – 1943. – 25 квітня. – С. 2.
19. ОУН: минуле й майбуття. – К.: Фондація ім. О.Ольжича, 1993. – 303 с.
20. Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2004. – 598 с.
21. Пришляк Я. За Україну! – К.: Либідь, 1993. – 105 с.
22. Радзевич К. Перша київська похідна група ОУН // На зов Києва. – Торонто, 1974. – С. 15-41.

Келембет С.М.**КНЯЗІ НЕСВІЗЬКІ, ЗБАРАЗЬКІ ТА ВИШНЕВЕЦЬКІ – ГЕДИМІНОВИЧІ ЧИ НІ?**

Серед аристократичних феодальних династій, представники яких відігравали видатну роль в історії українських земель Литовсько-польської доби, особливе місце належить роду князів Несвізьких та їх прямих нащадків – Збаразьких і Вишневецьких (менш відомими галузями цього ж роду були Порицькі та Воронецькі). Досить назвати такі імена, як кн. Федько Несвізький – головний захисник Східного Поділля від польської агресії у 1430-х рр.; кн. Дмитро Вишневецький – знаменитий козацький ватажок середини XVI ст., відомий у народі під прізвиськом Байди; кн. Ієремія Вишневецький – навпаки, «ворог № 1» повсталих козацько-селянських мас у середині XVII ст. (а його сина Михайла навіть було обрано королем Речі Посполитої). Разом з тим походження Несвізьких є одним з найгостріших питань, які лише знала історико-генеалогічна наука про князівські роди Великого князівства Литовського. Досить сказати, що у польській історіографії полеміку з цього питання називали не інакше, як «генеалогічною війною».

Ми не випадково згадали саме про польську історіографію, оскільки в історіографії вітчизняній дана проблема, якщо не помиляємося, спеціально не висвітлювалася, хоча стосується вона безпосередньо нашої історії, точніше – історичної генеалогії нашої середньовічної аристократії. Це стало основною причиною написання даної статті. Крім того, вважаємо, що аргументація учасників полеміки (яка велася на сторінках польської періодики) має потребу в, скажімо так, підсумковій, чіткій систематизації та аналізі. Нарешті, існують деякі аргументи, які залишилися поза увагою польських дослідників і які, сподіваємося, допоможуть дати остаточну відповідь на питання, поставлене у заголовку статті.

Родова традиція князів Збаразьких та Вишневецьких, зафіксована від середини XVI ст., проголошувала їх нащадками правлячої литовської династії Гедиміновичів. А саме, своїм предком вони вважали кн. Корибуга-Дмитра Ольгердовича (востаннє згадується у 1404 р.), через що Збаразькі, а згодом і Вишневецькі часто додавали до свого прізвища слово «Корибутович», «Корибут». Ця версія майже три століття домінувала і в старій литовсько-польській історіографії. Але у 1867 р. проти неї виступив К. Стадницький, який у польській науці справедливо вважається першим історіографом династії Гедиміновичів.